حکومەتی هەرێمی کوردوستان / عێراق
وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی
زانکۆی سلێمانی / سکوڵی پەروەردەی بنەڕەت
بەشی پەروەردەی تایبەت / خوێندنی ئێواران

فێربوون و فێرکردن

ئامادەکردنی :
پەیام ناصح صاڵح
ڕۆزا فەرهاد حەمە

بە سەرپەرشتی :
د. سۆران حمە ئەمین

قۆناغی دووەم / ئێواران

٢٠٢١ ز **١٤٤٢ ه** **٢٧٢١ ک**

پێرست

بابەت	ژمارەی پەڕە
پرۆسەی فێربوون	٤
پێناسەی فێربوون	٥
پێناسەی فێرکردن	٧
جیاوازی نێوان فێربوون و فێڕکردن	٨
مەرجەکانی فێربوون	١٠
بنەما و بنچینەکانی فێربوون و فێرکردن	١٥
ئەو فاکتەرانەی کاریگەریان هەیە لەسەر پرۆسەی فێربوون و فێرکردن	١٨
ستراتیجی فێرکردن	٢١
ئامانج لە دانانی ستراتیجی فێرکردن	٢٢
سودەکانی ستراتیجی فێربوون	٢٤
تیۆرەکانی ستراتیجی فێربوون	٢٥
سیستەمی یادەوەری و کاریگەری لەسەر فێربوون	٢٧
ئامڕازە فێرکارییەکان	٣٠
گرنگی ئامڕازە فێرکارییەکان	٣١
ڕۆڵ و کاریگەری و هەندێک لە گرنگیەکانی ئامرازە فێرکارییەکان لە پرۆسەی فێرکردن و فێربووندا	٣٢
پێوەرەکانی هەڵبژاردنی ئامڕازی فێرکاری	٣٥
فێربوون و پەیوەندی بە دەروونناسی پەروەردەییەوە	٣٦

پێشەکی :

بابەتی فێربوون و فێرکردن یەکێکە لە بابەتە گرنگەکانی سایکۆلۆژیای پەروەردەیی و جێی بایەخی زۆرێک لە دەروونناسانە ، هەر ئەم گرنگیانەی بووە هۆی هەڵبژاردنمان بۆ ئەم بابەتە و باسکردنی لەم ڕاپۆرتەدا ، ئەویش لە ڕێگای خوێندنەوەی چەندین سەرچاوەی تایبەت بە بابەتەکە و چوونە ناو ناوەڕۆک و کرۆکی بابەتەکە ، لە گرنگترین ئەو بابەتانەی کە باسکراوە لەم ڕاپۆرتەدا (پرۆسەی فێربوون ، پێناسەی فێربوون و فێرکردن ، جیاوازی نیوان فیربوون و فێرکردن ، مەرجەکانی فێربوون ، بنەما و بنچینەکانی فێربوون و فێرکردن ، ئەو فاکتەرانەی کاریگەریان هەیە لەسەر پرۆسەی فێربوون و فێرکردن ، ستراتیجی فێربوون و فێرکردن ، سیستەمی یادەوەری و کاریگەری لەسەر فێربوون ، ئامرازە فێرکارییەکان ، فێربوون و پەیوەندی بە دەروونناسی پەروەردەییەوە) .

هەرچەندە ئەم ڕاپۆرتە نوسینێکی زۆر کورتە دەربارەی فێربوون و فێرکردن و شایەنی چەندەها نوسین و ڕاپۆرت و توێژینەوە و کتێبە ، بەڵام ئێمە لێرەدا بە کورتی و پوختی ئاماژەمان پێکردوە ، پاش ئەو هەوڵ و ماندووبونەی لە نوسینی ئەم ڕاپۆرتە دامان ، هیوادارین مافی خۆیمان دابێت و بەرچاو ڕوونیەک بێت بۆ خوێنەرانی ئەم بابەتە .

دەستپێک

فێربوون چەمکێکی فراوانە و تەنیا مەسەلەی فێربوونی نووسین و خوێندنەوە ناگرێتەوە بەڵکو بوارێکی بەرفراوان دەگرێتەخۆی لەژیانی ئادەمیزاددا.
(علی، ٢٠٠٧،ل ١٠١) .

فێربوون بە پێویستیەک دادەنرێت لە زۆربەی بارودۆخ و کایەکانی ژیاندا، وە هەروەها بە بنچینەیەک بۆ ڕاڤەکردنی زۆرێک لە دیاردەکانی ڕەفتاری مرۆڤ دادەنرێت. فێربوون بە بۆچوونی هەندێک لە زانایانی دەروونی ئاماژەیە بۆ پەیوەندی نێوان ڕووداوەکان واتە فێربوون پەیوەندی نێوان وروژێنەر و وەڵامدانەوەیە نەک فێربوون لە هەمان وەڵامدا.(ألشرقاوي ، ٢٠١٢، ص ١٤-١٥).

فێربوونی مرۆیی بە یەکێک لەو بابەتانە دادەنرێ کە فەیلەسوفانی کۆنی وەک ئەرستۆ و ئەفلاتوون و ئەوانی دیکە بەشداریەکی بەرچاویان هەبووە لە تەفسیرکردنی پرۆسەی فێربووندا ، ئەوەش لە ڕێگەی خستنە ڕووی ئەو بیروباوەڕ و دیدگایانەی لەبارەی سروشتی مەعریفە و ئەقڵەوە خستوویانەتەڕوو . ئەرستۆ پێی وایە مەعریفە کۆمەڵێک ئەڵقەی پەیوەندییە کە بەگوێرەی پرەنسیپی دراوسێیەتی و لێکچوون و لێکدووری دروست دەبێ و پێکهاتەکانی ئەقڵی لێدەکەوێتەوە ، هەروەها پێی وایە سەرچاوەی ئەو مەعریفەیەش بریتییە لە چەند هەستێک سەبارەت بە شتەکان . لەوەوە بیروباوەڕە سادەکان دروست دەبن و تێکەڵ بە یەکتردەبن و بیروباوەڕی ئاڵۆز دروست دەکەن ، هەڵبەت ئەمە بە گوێرەی چەند پرەنسیپێکی میکانیکی . هەروەها جەخت دەکاتە سەر ئەوەی مرۆڤ کاتێک لە دایک دەبێ ئەقڵی وەکو لاپەڕەیەکی سپی وایە ،هەروەها مەعریفەی مرۆڤ بەدەستهاتووە نەک زگماک بێ. بۆیە بیروباوەڕەکانی ئەرستۆ لەم بارەیەوە بوونە ئەو بنەمایەی کە تیۆرە هاوچەرخەکانی فێربوون پشتیان پێبەست ، بەتایبەت ڕەفتارگەرایی و ئەوانەی کە پاشتر دێینە سەریان.

بیروباوەڕەکانی ئەفلاتون لەبارەی مەعریفە و ئەقڵەوە بوونە دەروازەیەکی سەرەکی تیۆرەکانی ئەقڵ و مەعریفە . ئەفلاتون جەخت دەکاتە سەر ئەوەی سەرجەم جۆرەکانی مەعریفە پێکهاتەیەکی زگماکین و لەگەڵ مرۆڤدا لەدایک دەبن نەک ئەوەی فێریان بووبێ ، بەڵکو لە جیهانی ئایدیادا بوونیان هەیە .

پرۆسەی فێربوونیش تەنها وەیادهاتنەوەیە ، چوونکە مرۆڤ بونەوەرێکی ئاقڵە. ئەفلاتون پێی وایە پرۆسەی کارلێک لەگەڵ ژینگەدا تەنها سەرچاوەیەکە و ڕێ بۆ ئەزموونە هەستیەکان خۆش دەکات تا هاوکاری ئەقڵ بکەن لەهێنانەوە و بەرهەمهێنانی ئەو مەعریفەیەی هەیەتی .

هەروەها بابەتی فێربوون لە ئێستادا سەرنجی پسپۆڕانی توێژینەوەی دەروونی و پەروەردەیی و کاربەدەستانی دەزگا کۆمەڵایەتی و پیشەییە هەمە جۆرەکانی بەلای خۆیدا ڕاکێشاوە ، چونکە پرۆسەی فێربوون ڕۆڵێکی کارای هەیە لە پرۆسەی بەدەستهێنانی شێوەی ڕەفتاری و ئەزمموون و لێهاتوویی هەمەجۆر و ئەو گۆڕانکاریانەی کە لەو شێوانەدا ڕوودەدەن . ئەم بابەتە تەوەری سەرەکی دەروونزانیی پەروەردەییە ، چونکە ئەم کایەیە گرنگی بەو پراکتیزە پەروەردەییە دەدا کە ئامانجی ئامادەکردنی کەسانێکە کە لە ڕێگەی پێدانی ئەزموونی هەمەجۆر و هاوکاریکردنیان لە گەشەی تەواوی سەرجەم لایەنەکانی وەک: ئەقڵی و جولەیی و هەڵچوونی و کۆمەڵایەتی و ئەخلاقی و زمانەوانییە ، توانای خۆگونجاندن و بەرهەمهێنان و بەخشینیان هەبێ.(ئەلزەغول ، ٢٠١٩، ل ٦٥-٦٧).

پرۆسەی فێربوون

وشەی فێربوون لە دەروونزانی بە شێوەیەکی فراوان بەکار دێت چونکە تەنها فێربوون لە چوارچێوەی قوتابخانە ناگرێتەوە بەڵکو هەموو ئەو زانیارییانە دەگرێتەوە لە ئاراستەو بەها و واتاکان و سۆزەکان و توانستە جیاجیاکانی کە بەشێوەیەکی راستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ وەری دەگرێت . بۆ نموونە ئەو ئاوازەی بۆ چەند جارێک گوێی لێ دەگرین دەتوانین بیلێینەوە ، یان دوای ئەوەی بۆ چەندجارێک دەچینە شوێنێک ئاشنایی و شارەزایی دەربارەی شوێنەکە پەیدادەکەین ، یان کاتێ فێری رێزگرتنی کەسانی تر دەبین لە دەرئەنجامی مامەڵەکردنمان لەگەڵیان . لە هەندێک بارودۆخی جیاواز ئێمە فێری (ترس و خۆشەویستی و تورەبوون....هتد) دەبین کاتێ لە بارودۆخی جیاجیا دوچاری دەبینەوە و وامان لێدەکات رەفتاری تایبەت بەم بارودۆخە بنوێنین.

(عزیز، ٢٠١٤، ١٢٠)

فێربوون چالاکییەکی خودیەو فێرخواز بۆ ئەوەی فێری وەڵامدانەوەی پێویست ببێت و خۆی لەگەڵ ژینگەکەدا بسازێنێ ، بە ئەنجامی دەگەیەنێت و رۆڵی سەرەکی لە پرۆسەکەدا هەیە ، رۆڵی پەروەردەو فێرکردنیش ئەوەیە کە هەوڵبدرێت لە رێگەی شێواز و رێگاکانی وانە گوتنەوە وپرۆگرام و ئامرازەکانی ترەوە گۆرانکاری لە رەفتاری فێرخوازدا بکات ، لەبەرئەوەی فێربوون وەک پرۆسەیەکی عەقڵی لە میانەی شوێنەوارەکەیەوە هەست بە روودان و کاریگەریەکانی دەکەین و دەبێتە هۆی گۆرانکاری یان چاککردنی رەفتاری مرۆڤ. ئیتر ئەو چاکسازی و گۆراانکارییە لە لایەنی هەڵچوونی و ویژدانی بێت یان لە لایەنی ئەقڵی یان لە لایەنی کۆمەلایەتی و جەستەیی و جووڵەییەوە بێت ، گرنگ ئەوەیە لە کۆتایدا ببێت بە خوویەک (عادة)(habits) و بەشێک لە رەفتار و کەسێتی مرۆڤ . (قەرەچەتانی ، ٢٠١٤ ، ل ١٧٦) .

پێناسەی فێربوون

پرۆسەی فێربوون و فێرکردن پرۆسەیەکی زۆر ئاڵۆزە بۆیە ئەمەش وای کردوە کە چەندەها پێناسەی جیاواز و جۆربەجۆر لە لایەن دەروونناسان و زانایان و پەروەردەکارانەوە بۆ بکرێت وەک ئەم پێناسانەی خوارەوە ....

* کردارێکی گۆڕانی نیمچە هەمیشەییە لە ڕەفتاری تاکدا ، کە بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ تێبینی ناکرێت بەڵکو لە ڕێگەی ئەو نواندن و ڕەفتارەی کە لە لایەن تاکەوە دەردەکەوێت وە لە ئەنجامی ڕاهێنانەوە گەشە دەکات. (الحیلة، ١٩٩٨،ص ٨١) .

* ئەو چالاکییە یان پرۆسەیەیە کە ئەکرێت بە بەڵگە بەسەر ئەو گۆڕانکاریانەی کە زاڵ ئەبن بەسەر هەڵسووکەوتی تاکدا لە ئەنجامی کارلێککردن لەگەڵ ژینگە و ڕاهێنان و ئەزموون و شارەزاییەکان . (النشواني ، ٢٠٠٣ ، ص ٢٧٤).

* ژمارەیەک لە دەروونناسانمان هەیە کە لەڕێگای ڕەفتاری دەرەکییەوە پێناسەی فێربوونیان کردووە بۆنموونە (کلوزمایر) پێناسەی دەکات بەوەی کە گۆڕانە لە ڕەفتاردا لە ئەنجامی شێوەیەک لە شێوەکانی ئەزموون یان چالاکی یان ڕاهێنان یان تێبینی ، وە (کلین) دەیناسێنێت بەوەی کە گۆڕانێکی نیمچە هەمیشەییە لە ڕەفتاردا لە ئەنجامی ئەزموونێکی سەرکەوتوو ، لە کاتێکدا هەندێکی تر لە دەروونناسان فێربوون دەناسێنن لە ڕێگای توانا یان کردارە زانینیەکانەوە، وەک (پیاجیە) وای دەبینێت فێربوون دەستەواژەیەکە بۆ گۆڕان لە ئەزموون و پێکهاتە هزری و زانینیەکان لای تاک ، وە (جانیە) پێناسەی دەکات بەوەی کە گۆڕانکاریە لە تواناکانی تاک کە لە توانایاندا هەیە بۆ بەئەنجام گەیاندنی ئەرکێکی دیاریکراو ئەنجامی بدات ، بەڵام هەندێکی تر لە زانایان دەیناسێنن بەوەی کە گۆڕانە لە وەرگرتنی پرۆسەی وەرگرتنی زانیاری و چارەسەر کردنی ، پاشان دەتوانێت پێناسەیەکی تر بۆ بابەتی فێربون بەدەست بهێنێت، ئەویش ئەوەیە کە

پرۆسەیەکی زیندووی کرداریيە کە لە هەموو گۆڕانکارییە ڕێژەییە نەگۆڕەکانی شێوازەکانی ڕەفتاردا و پرۆسە هزری و زانینییەکان کە لەلای تاک ڕوودەدات بەرجەستە کراوە،لە ئەنجامی کارلێککردنیان لەگەڵ ژینگەی ماددی و کۆمەڵایەتیدا. (زغلول، ٢٠١٠،ص٣٨)

* ڕێکخستنێکی تا ڕادەیەک جێگیرە لە ڕەفتاردا کە لە ئەنجامی ڕاهێنان و ئەزموونەوە دروست دەبێت ، یاخود ئەنجام دەدرێت.(الموسوي ،٢٠١٥ ، ص١٦٣)

* فێربوون سەرجەم ئەو گۆڕانە تا ڕادەیەک جێگیرانەیە لە سەرجەم ڕواڵەتە ڕەفتاری و ئەقڵی و کۆمەڵایەتی وهەڵچونی وزمانەوانی وجوڵەییەکان، کە زادەی کارلێکی تاکە کەسە لەگەڵ ژینگەی ماددی و کۆمەڵایەتیدا.(ئەلزغول،٢٠١٩،ل ٧١)

* کۆمەڵێک چالاکی ئامانجدارە کە پێشتر نەخشەسازی بۆ کراوە، کە ئامانجی دەستەبەر کردنی کۆمەڵیک هەلە بۆ ئەوەی فێرکردن لە سیستەمی فێربووندا ئاسان بکات ، کۆمەڵێک چالاکی ڕوون و زۆر ووردە لەبەر ئەوەی ئامانجەکەشی زۆر ورد و ڕوون و ئاشکرایە ، فێربوون دەکرێت بەهۆی مامۆستاوە یان بە نەبونی مامۆستا، لە ڕێگای فیلم و ڕادیۆو تەلەفزیون و هۆکارەکانی ترەوە ڕووبدات. (شعباني،١٣٨٣،ص ٢٢).

* کرۆنباخ بەم شێوەیە پێناسەی فێربوون دەکات و دەڵێ هەموو گۆڕانێکی نیمچە جێگیرە لە ڕەفتاردا لە ئەنجامی ئەزموندا .(ئەلزەغول ، ٢٠١٩ ، ل ٧٠)

لەکۆیایدا دەتوانین بڵەین سەرەڕای جیاوازی نێوان زانایانی دەروونزانیی و فرەیی پێناسەی بابەتی فێربوون ، بەڵام زۆرینەی ئەو پێناسانە کۆکن لەسەر ئەوەی پرۆسەی فێربوون گۆڕانێکی نیمچە جێگیر و بەردەوامە لە ئەنجامی پراکتیک و ئەزموندا . (ئەلزەغول ، ٢٠١٩ ، ل ٧٠) .

پێناسەی فێرکردن

* فێرکردن بریتییە لە نەخشەسازیەکی ڕێکخراو بۆ ئەو ئەزمونانەی یارمەتی فێرکار (مامۆستا) دەدات بۆ بەدەستهێنانی گۆڕانی خواستراو لە ئەدا ، کە ئەویش بەڕێوبردنی فێرکردنەکەیە کە فێرکار بەڕێوەی دەبات. (الحیلة ، ١٩٩٨ ، ص ٨١).

* فێرکردن نەخشەسازی و ڕێکخستنی ژینگەی فێربوونە.(الموسوي،٢٠١٥،ص ١٧١).

* پڕۆسەی کارلێککردنی زارەکییە کە لە پۆلدا لە نێوان مامۆستا لە لایەک وە خوێندکار لە لایەکی تردا بەڕێوە دەچێت ، بە ئامانجی دروستکردنی گۆڕانکاری لە ڕەفتار وهەڵسوکەوتی فێرخوازدا .(الحلاق،٢٠٠٨، ص ٢٠)

* فێرکردن پڕۆسەیەکی ڕێکخراو و ئامانجدارە ، کە لە ڕێگای چەند میتۆدێکی دیاریکراو وە لە کاتێکی دیاری کراودا ڕوودەدات . (ئەلزەغلول،٢٠١٩،ل ٦٩) .

جیاوازی نێوان پرۆسەی فێربوون و فێرکردن

بەهۆی ئەو پەیوەندیە تووند و تۆڵەی کە لەنێوان (فێربوون و فێرکردندا) هەیە ، وایکردووە کەلەلای زۆرێک لە خەڵکی چەمکەکانیان تێکەڵ ببێت ، وە تەنانەت وای لێهاتووە کە هەردوو وشەکە یەک واتای هەبێت لایان ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا جیاوازییەکی زۆر هەیە لەنێوان ئەم دوو چەمکە ، کە بە چەند خاڵێک جیاوازییەکان لەم خشتەیەدا دەخەینە ڕوو.

فێربوون	فێرکردن
ئامانجە بۆ گۆڕانکاری گەشەپێدان لە ڕەفتاردا ، واتە گۆڕانی بەردەوام لە ڕەفتاردا.	ئامانجە بۆ ڕێکخستنی ژینگەی فێربوون.
لە پرۆسەی پەروەردەدا مەبەست و ئامانجە.	ئامرازە کە ئاسانکاری دەکات لە ئاسانکردنی مەبەست و ئامانج.
لەڕێگای تیۆرەکانی دەروونناسی پەروەردەییەوە ڕاڤە دەکرێت و ڕوون دەکرێتەوە.	پشت بە جێبەجێ کردنی بنەما و پرەنسیپەکانی فێربوون دەبەستێت.
فێربوون پەیوەستە بە فێرخوازەوە.	فێرکردن پەیوەستە بە مامۆستاوە.
فێربوون بەبێ فێرکردن ڕوو دەدات.	هەندێک جار فێرکردن نابێتە هۆی فێربوون.
ئامانج و پێوەرێکی ڕاستییە بۆ سەرکەوتنی پرۆسەی فێرکردن.	کاریگەری هەیە لەسەر سەرکەوتنی فێربوون.
پرۆسەی کارلێککردنی مرۆڤە لەگەڵ ئەزموون و شارەزاییەکان لە ژینگەدا.	پرۆسەی ڕێکخستنی ئەزموونەکانە لە ژینگەی فێربووندا.
ڕەفتارێکی ناوەکییە پەیوەستە بە فێرخوازەوە.	کار و چالاکی و ڕێکاری دەرەکییە،کە لە ژینگەوە بەرەو فێربوون و فێرخواز.

خودییە پشت بە وروژێنەرو وەڵامدانەوە یان درکپێکردنی ڕێکخستنی ناوەوە دەبەستێت.	هەوڵدانێکی دەرەکییە ، پشت بە کارلێککردن لەگەڵ ئەزموون و شارەزای فێرکراودا دەبەستێت.
چەمکی فێربوون فراوانترە لە فێرکردن.	چەمکی فێرکردن بەرتەسکترە لە چەمکی فێربوون.
پێویستی بە دەزگای تایبەت نییە ، دەشێت لە شەقام و ماڵ و قوتابخانە وهەر شوێنێکی تر بەدی بێت.	پرۆسەی فێرکردن لە چەند دەزگایەکدا بەئەنجام دەگات کە بەتایبەت بۆ ئەو مەبەستە ئامادە کراوە.
پرۆسەی فێربون پێویستی بەوە نییە لایەنی ڕەسمی سەرپەرشتی بکات ، بەڵکو دەشێت پشت بە تاکە کەس خۆی و هەوڵەکانی ببەستێت.	پرۆسەی فێربون پێویستی بەوەیە لایەنی ڕەسمی سەرپەرشتی بکات و جێبەجێی بکات.

* (الموسوي ، ٢٠١٥ ، ص ١٧٠ – ١٧١)
* (الزغلول ، ٢٠١٠ ، ص ٣٨ – ٣٩)
* (الفلفلي ، ٢٠١٣ ، ص ١٥٧)
* (ئەلزغول ، ٢٠١٩ ، ل ٦٩)

مەرجەکانی فێربوون

بۆ ئەوەی فێربوون ڕووبدات پێویستە کۆمەڵێک هۆکار یان مەرج یان بنەما هەبن ، واتە ئەو پڕۆسەیە لەخۆیەوە ڕوو نادات. بەڵام نوسەران کۆک نین لەسەر ژمارەی ئەو هۆکار ومەرج و بنەمایانە ، هەندێکیان ئاماژە بۆ ٣ هۆکار دەکەن وەک مەرجی فێربوون ، وە هەندێکی تر باسی ٨ بنەما دەکەن بۆ فێربوون . لێرەدا ئێمە باسی ئەو هۆکارانە دەکەین کە هەموو دەرونزانەکان لەسەری ڕێککەوتون . (علی،٢٠٠٧،ل١٠٣) .

یەکەم/ پێگەیشتن

یەکێکە لە مەرجەکانی فێربوون کە بریتیە لە پڕۆسەی پەرەسەندن و گەشەکردنی ناوەکی ، کە گۆڕانکارییە فسیۆلۆژی ئەندامی و جەستەی و ئەقڵیەکان دەگرێتەوە، فێربوون بەدی نایەت تەنها لەو کاتانەدا نەبێت کە ئاستی پێگەیشتنی تاک بەشێوەیەک بێت کە بتوانێت هەستێت بە ئەنجام دانی چالاکی پێویست بۆ فێربوون ، وە ئاستی بابەتە فێرکاریەکە لەگەڵ ئاستی پێگەشتنی فێرخوازدا بگونجێت . (منسي،٢٠٠٣،ص٣٨)

دووەم/ ویست و ئارەزوو پاڵنەر

هەتا ویست وئارەزووی تاک بۆ فێربوون بەهێزبێت ، ئەوا یارمەتی دەردەبێت بۆ هەوڵدان و وروژاندنی چالاکییە ئەقڵیەکان ، بۆ سود وەرگرتن لە ئەزموون و شارەزاییەکانی چواردەوری (أبو نصر ، ٢٠٠٨ ، ص ١٤٢) ، وە هەروەها پاڵنەریش گرنگی هەیە لای فێرخواز ، چونکە بەبێ پاڵنەر سەرکەوتو نابێت لە ئەدای ئەو ڕەفتارەی کە پێشتر فێر بووە ، پاڵنەر چەند ئەرکێکی گرنگی هەیە لە فێربووندا، وەک(ئەرکی جوڵاندن و چالاک کردنی ڕەفتار لە پێناو بەدەست هێنانی فێربوون ، ئاڕاستە کردنی فێربوون بەرەو شوێن و مەبەستی دیاریکراو ، بەمەش ڕەفتاری فێرکردن ڕەفتارێکی ئامانجدار دەبێت) واتە هەتا پاڵنەر هەبێت زیاتر فێر دەبیت.(قطامی ، ١٩٩٨ ، ص ١٧٠١٨) .

سێیەم/ بەهێزکردن و پاداشت

مەبەست لە بەهێزکردن هەر کردارێکە کە ببێتە هۆی دووبارە بوونەوەی ڕەفتارێک یان وەلام دانەوەیەک . زۆر لە تاقیکردنەوەکان لە بواری فێربووندا کاریگەری بەهێزکردنیان سەلماند ، و بیردۆزەکانی هۆڵ و سۆرندایک و سکینەر جەخت لەسەر گرنگی بەهێزکردن دەکەن لەکاتی فێربوون ، وە بە بۆچونی ئەوان فێربوون بەبێ بەهێزکردن (پاداشت) ئەستەمە ، بۆ نموونە ئەگەر منداڵێک یارمەتی منداڵێکی تری دا و ئێمە پاداشتمان کرد ، واتە ئەو ڕەفتارەمان بەهێزکرد ، ئەوا ئەو منداڵە فێری ڕەفتاری یارمەتیدان دەبێت . بەلام ئەگەر لەسەر کارەکەی پاداشتمان نەکرد،ئەوا ئەگەری زیاتر ئەوەیە کە منداڵەکە لە پاشەڕۆژدا ئەو کردارە دووبارە ناکاتەوە. (علی،٢٠٠٧،ل١٠٥) .

چوارەم/ ئامادەبوون

بریتییە لە تێکەلاوێک لە هۆکارەکانی گەشەکردنی ناوەکی و ئەنجامی مەشقکردن و شارەزایی. دیارە شتێکی ئاشکرایە کە ئامادەبوون بۆ پیشەیەک ، فێربوونی ئەو پیشەیە ئاسان دەکات چونکە ئەو ئامادەبوونە دەبێتە هۆی ئەوەی ئەو کەسە ئاگاداری خۆی بخاتە سەر ئەو بابەتەی کە دەیەوێت فێری ببێت و هەموو شتێکیش لە بیری خۆی دووردەخاتەوە ئەو کارەش یارمەتی ئەو کەسە دەدات کە گشت وزەی ئەقڵی خۆی بخاتە کار بۆ فێربوونی ئەو پیشەیە کە خۆی بۆ ئامادە کردووە . دیارە چەند هۆکارێکی دیکەش هەن کە کار دەکەنە سەر پرۆسەی فێربوون وەک زانینی ئەنجامی کار ، یاخود بە زمانی ئینگلیزی پێی دەگوترێت فیدباک Feedback ، و ئامانج و مەبەست لەو کارەی کە کەسەکە پێی هەلدەستێت و شارەزایی پێشتر و مەسەلەی مەشق کردن لەسەر کارەکە و چەندەها هۆکاری تریش کە دەبنە هۆی ئەوەی پرۆسەی فێربوون یان ئاسانتر و خێراتر بێت یان زەحمەتتر و درەنگتر بێت. (علی،٢٠٠٧،ل١٠٥) .

پێنجەم/ تیۆرەکانی فێربوون(بیردۆزەکان)

تیۆرەکانی فێربوون هەوڵێکن بۆ ڕاڤەکردنی ڕەفتاری مرۆی ، بە ئامانجی ڕێکخستنی مەعریفە و ڕاستی و پرنسیپەکان لەبارەی فێربوونەوە ، هەروەها دەشتوانێت هاوکار بێت لە تێگەیشتن و ڕێکخستنی ڕەفتاری مرۆیی. بەگوێرەی فرەیی فراوانی بابەتەکانی پەیوەست بە پرۆسەی فێربونەوە ، تیۆرەکانی فێربوونیش هەمەجۆرو زۆرن.

هۆکاری فراوانی و فرەیی بابەتەکانی فێربوون دەگەڕێتەوە بۆ ئەو ڕاستیەی کە مرۆڤ بونەوەرێکی تایبەت و بێ وێنەیە ، بە فراوانی بازنەی چالاکیەکانی و فرەیی و هەمەجۆری ڕەفتارەکانی و فرەیی فاکتەر و گۆڕانکارییە پەیوەندی دارەکانەوە، جیا دەکرێتەوە.

تیۆرەکانی فێربوون گرنگی بە لێکۆڵینەوەی پرۆسەی فێربوون دەدەن ، بەو پێیەی کرۆکی مەعریفەی دەروونی پێکدەهێنێ ، و زۆرینەی ڕەفتارە مرۆییەکانیش زادەی ئەو پرۆسەیەن. پشت ئەستوور بە دیدگاکانی پرۆسەی فێربوون و گۆڕانی ڕەفتاریی، تیۆرەکانی فێربوون پۆلێن کراونەتە سەر سێ گرووپەوە ، کە ئەمانەن:

گرووپی یەکەم : تیۆرە وابەستەییەکان

تیۆرە وابەستەییەکان ، ئەمەیان تیۆرەکەی (ئیڤان پافلۆف) لە مەرجداری کلاسیکی و بیروباوەڕەکانی (جۆن واتسن) لە بارەی وابەستەیی و تیۆرەکەی (ئادۆن جێسری) لە بارەی (لکاندن) و تیۆرەکەی (ویلیەم ئیستس) ، دەگرێتەوە. ئەم تیۆریانە جەخت دەکەنە سەر ئەوەی فێربوون دروستکردنی پەیوەندییە لە نێوان وروژێنەرە ژینگەییەکان و وەڵامە دیاریکراوەکانەوە. لە نێوان خۆشیاندا لە بارەی ڕاڤەکردنی چۆنێتی دروستبوونی ئەو پەیوەندییانە ، جیاوازیان هەیە . (ئەلزغول، ٢٠١٩، ل ٧٥)

گرووپی دووەم : تیۆرەی ئەرککگەرایی

تیۆرەی ئەرککگەرایی ، کە تیۆرەکەی (ئیدوارد سۆرەندایک) (نموونەی هەوڵدان و هەڵەکردن) ، تیۆرەکەی (کلارک هێل) (تیۆرەی هاندان) ، و تیۆرەکەی (برۆس ئێف سکینەر) (فێربوونی ئیجرائیی) دەگرێتەوە ، ئەمەیان جەخت دەکاتە سەر ئەو ئەرکانەی کە ڕەفتار ئەنجامیان دەدات لەگەڵ گرنگیدان بەو پرۆسە وابەستەییانەی کە لەنێوان وروژێنەرەکان و ڕەفتاردا دروست دەبێ . هەروەها تیۆرییەکانی هەردوو گرووپی سەرەوە (تیۆرە وابەستەییەکان و تیۆرەی ئەرککگەرایی) ، دەخرێنە ڕیزی ئەو قوتابخانە ڕافتارییەی کە جەخت دەکاتە سەر ڕۆڵی ژینگە لە فێربوون و ئەنجامە کەڵەکەبووەکانی سەر پرۆسەی فێربوون. (ئەلزغول ، ٢٠١٩ ، ل ٧٥-٧٦) .

گرووپی سێیەم : تیۆرە ڕەفتارییەکان

تیۆرە ڕەفتارییەکان گرنگی بە ئەنجامە پراکتیکیەکانی فێربوون دەدەن ، یان ئەوەی پێی دەوترێت ئەو گۆڕانکارییانەی کە بە پلەی یەک بەسەر ڕەفتاردا دێن و گرنگی بەو پرۆسە ناوەکیانە نادەن کە لەناوەوەی تاکەکەسدا ڕوودەدەن . ئەو ڕەفتارە ڕواڵەتیەی کە ئەگەری تێبینیکردن و پێوانەکردنی هەیە بە چەقی گرنگیدانی ئەم تیۆرانە لەقەڵەم دەدرێن . هەرواها تیۆرە ڕەفتارییەکان جەخت دەکەنە سەر ڕۆڵی ڕووداوە ژینگەییەکان و کارلێککردن لەگەڵیاندا لە پرۆسەی فێربووندا ، هەروەها لەم پرۆسەیەدا پێگەی فاکتەرە زگماکی و بۆماوەییەکان کەمدەکاتەوە .

(جۆن واتسن)(john Watson) بە یەکێک لەو دەروونناسە ئەمرکیانە لە قەڵەم دەدرێ کە بەشدارییەکی گەورەیان هەبووە لە دەرکەوتنی قوتابخانەی ڕەفتارگەراییدا ، ئەم پێی وایە سەرجەم چالاکییە مرۆییەکان بە پرۆسە ناوەکیەکانی وەک بیرکردنەوە و مەبەست و وێنا و شیکار ، تەنها ڕەفتارگەلێکن وەک وەڵامدانەوەی وروژێنەرە دیاریکراوەکان دروست دەبن ، بەشێوەیەک وابەستەیی نێوان وروژێنەرەکان و ڕووداوە دەروونیی و وەڵامدانەوەکان بە شێوەیەکی میکانیکی دروست دەبن ، هەرواها لە ئەنجامی توێژینەوە و

تاقیکردنەوەکانی هەر یەک لە (ئیڤان پافلۆف) ی زانای ڕووسی لەسەر کاردانەوە ڕەفتارییەکان و (سۆرندایک و سکینەر و هێل و جێسری و ئێستس و مۆرۆ) ڕۆڵی گەورەیان هەبووە لە گەڵاڵەبوونی پرەنسیپ و چەمک و پارادیمەکانی ئەم قوتابخانەیە .

هەروەها بیروباوەڕ و بۆچوونەکانی ئەرستۆ لەبارەی یادەوەری و فێربوونەوە ، بوونە بناغە و بنەچەی ئەم تیۆرەیە. ئەرستۆ پێی وایە پێکهاتەکانی ئەقڵ بریتین لە کۆمەڵێک لەو پەیوەندییانەی کە هەستە هەمەجۆرەکان دەیهێننە کایەوە. ئەم پەیوەندییەی نێوان شتەکان و بیروباوەڕەکان بەگوێرەی هەر سێ پرەنسیپی لێکچوون و جیاوازی و نزیکی ، بەشێوەیەکی میکانیکی دروست دەبێ ، بەشێوەیەک بیرکردنەوە لە بیرۆکەیەکی دیاریکراو هەر دەبێتە هۆی وەیادهاتنەوەی بیروباوەڕی دیکەی پەیوەست بەو باسە . لەو ڕوانگەیەوە پێی وایە بیروباوەڕە سادەکان بە گوێرەی یەکێک لەو سێ پرانسیپەی سەرەوە ، پێکەوە کۆبکەنەوە و تێکەڵ دەبن ، تا بیروباوەڕی ئاڵۆز دروست ببێ.

پرەنسیپی نزیکی یا ئەوەی پێی دەوترێ لکاندن ، بەو پرەنسیپە سەرەکیە لە قەڵەم دەدرێ کە تیۆرە ڕەفتارییەکان جەختی لەسەر دەکەن ، و بەتایبەتیش کە (پرەنسیپی پەیوەندی) خاڵی هاوبەشی نێوان ئەو تیۆریانەیە ، هەرواها فەلسەفەی وابەستەیی کە لە بەریتانیا دەرکەوت و خۆی لە بیروباوەڕەکانی هۆز و لۆک و جەیمس میل و سیتوارت و هارتلی دەنوێنێ ، لەڕێگەی پێشکەشکردنی مەعریفەی پەیوەست بە میتۆدی ئەزمونگەرایی، ڕۆڵیان هەبوو لە پەرەسەندنی قوتابخانەی ڕەفتارگەرایی . (ئەلزغول ، ٢٠١٩،ل ٧٦-٧٧) .

شەشەم : دووبارەکردنەوە و ڕاهێنان

فێربوون بەبێ ڕاهێنان نابێت، ڕاهێنان پێویستە ئاڕاستە و ڕێنمایی بۆ گۆڕین و چاککردنی ڕەفتاری لەگەڵدابێت نەک تەنها دووبارەکردنەوە بێت ، مرۆڤ فێرنابێت تانها لە کاتێکدا نەبێت کە خۆی ڕاهێنان بە لێهاتوویی و شارەزاییەکانی بکات و دووبارەیان بکاتەوە . (الفلفلي ، ٢٠١٣،ص ٥٤) .

((بنەما و بنچینەکانی فێربوون و فێرکردن))

دۆخی فێرکردن و فێربوون بە شێوەیەکی گشتی لەسەر کۆمەڵێک پرەنسیپ و بنەمای سەرەکی وەستاوە کە بەشداری لە بەدیهێنانی فێربوون دەکات هەندێکیان بە مەرج و بنەمای سەرەکی دادەنرێت کە بەهیچ شێوەیەک لە شێوەکان فێربوون بەدەست نایەت ئەگەر ئەم مەرج و بنەمایانەیان تێدا نەبێت، وەدەتوانرێت ئەو پرەنسیپ و بنەما گشتیانەی کە زۆربەی پسپۆڕان لە سایکۆلۆژیای فێربوون لەسەری رێککەوتوون کورت بکرێتەوە بۆ ئەمانە . (الشرقاوي ، ١٩٧٨ ، ص ٢٦٥) .

یەکەم : ئامادەباشی

مەبەست لە ئامادەباشی دۆخێکە کە تێیدا فێرخواز ئامادەیە ئامادەباشیەکی گشتی یان تایبەت بۆ وەرگرتنی ئەزمون ، وە توانای فێربوون ، لە ئامادەباشی گشتی دا مەبەست لە گەیشتنی منداڵە یان تاک بۆ ئاستێکی پێویست لە پێگەیشتنی جەستەی و عەقڵی و هەڵچوونی و کۆمەلایەتی ، بەلام ئامادەباشی تایبەت بریتیە لەوەی کە هەموو ئەزموون و فێربونێکی تازە ، پێویستی بە ئەزمون و تواناکانی پێشترە . (قطامی ، ١٩٩٨ ، ص١٦٠١٧) .

دووەم : پێگەیشتن

پێگەیشتنی تاک کاریگەری دەکاتە سەر فێربوون ، گەشەکردنی فێربوون و رەفتار لە هەموو قۆناغەکانی تەمەندا پەیوەستە بەهێزی پێگەیشتنی ناوەکی بەمەش گرنگی رەچاوکردنی پێگەیشتنی فێرخواز لە دیاریکردنی ئەزموون و شارەزاییەکانی فێربوون دەردەکەوێت . (قطامي ، ١٩٩٨ ، ص ١٦ -١٧).

سێیەم : دوبارەکردنەوە و ڕاهێنان

واتە فێربوونی شارەزایی و لێهاتوییەکان لە ڕێگەی ڕاهێنانی بەردەوامەوە نەبێت ناکرێت ، وە دووبارە کردنەوە لە هەڵوێستە جیاوازەکاندا. (الحيلة ، ١٩٩٨ ، ص ٨٢) ، وە گرنگی ڕاهێنان و ئەزمون دەگۆڕێت بە پێی جیاوازی ئاستی قورسی و گرانی هەڵوێستە پەروەردەی و فێرکردنەکان بە واتای ئەوەی ئەگەر بابەتەکە تاڕادەیەک ئاسان بێت و واتای ڕوون و ئەشکرابێت ئەوا تاک یان فێرخواز لە یەکەم خوێندنەوەیدا دەتوانێت فێرببێت ، وە ئەگەر ئامانجیش جێگیرکردنی فێربوون بێت ئەوا دوبارەکردنەوەی ڕاهێنان بەسودە . بە دوبارەکردنەوە و مومارەسە گۆڕانکاری لە وەڵامدانەوەدا ڕودەدات وە دوپاتکردنەوەی فێربوون بە دەست دێت .(الكناني ، ١٩٩٥ ، ص ١٣٥ – ١٣٩) .

چوارەم : بەهێزکردن (پاداشت)

لە هۆکارە بنەڕەتیەکانە لە زیادکردنی هاندان بۆ فێربوون . ئەکرێت سەرچاوەکەی دەرەکی بێت (بەخشش یان پاداشت لە لایەنی مامۆستاوە) یان ناوەکی بێت (هەستکردن بە ڕازی بوون) . وەک زانراویشە هۆکارەکانی بەهێزکردن و پشتگیری ئەرێنی کە پێکهاتوە لە بەخشش و پاداشت ، وە سەرکەوتن ، کاریگەرتر و سەرکەوتووترە لە هۆکارەکانی بەهێزکردنی نەرێنی کە پێکهاتوە لە سزا و شکست . (الحيلة ، ١٩٩٨ ، ص ٨٢-٨٣) .

پێنجەم : ڕێکخستن و تێگەیشتن

ڕێکخستنی بابەتەکە لەلایەن مامۆستاوە بە جۆرێک کە یارمەتی ئاسان؛ردنی پرۆسەی فێربوون بدات . وە فێربوون لە ئەنجامی تێگەیشتنەوە باشترە لە فێربوون بە لەبەرکردن ، وە هەڵبژاردنی ئەو وروژێنەرانەی کە لەگەڵ توانا و ئامادەیی فێرخوازدا گونجاوبن و لە ژینگەکەیدا هەبن و لەبەر ڕۆشنای ئەوەدا وەڵامدانەوەی بۆ دەبێت. واتە وەرگرتنی شتە تازەکان بگونجێت لەگەڵ ئەزمونەکانی پێشتری فێرخوازدا ، هەروەها جیاوازی تاکایەتی کە جیاوازی هەیە لە توانا عەقڵیەکان ، کەسییەکان ، ڕێگاکانی بیرکردنەوە . (الحیلة ، ١٩٩٨ ، ص ٨٣) .

شەشەم : بەشداریکردن

واتە فێربون زۆر باشتر دەبێت ئەگەر فێرخواز ڕۆڵێکی ئەرێنی هەبێت لە پرۆسەکەدا ، ئەمە بە مانای ئەوە نایەت کە فێرخواز تەنها لەم ڕێگەیەوە نەبێت ڕۆڵی نیە ، بەڵکو بەو مانایە دێت کە باشترە فێرخواز بەشداری بکات لەم پرۆسەیەدا بە شێوایەکی ئەرێنی . (الحیلة ، ١٩٩٨ ، ص ٨٢) .

ئەو فاکتەرانەی کاریگەریان هەیە لەسەر پرۆسەی فێربوون و فێرکردن

یەکەم: هۆکارە فیسۆلۆژییەکانی تاک (فێرخواز)

هۆکارە فیسۆلۆژیەکانی تاک لە کەسێکەوە بۆ کەسێکی تر دەگۆڕێت و جیاوازە وەک جۆری پێگەیشتن و گەشەکردن و ئاست و خێرایی ڕودانی و هەرواها هۆکاری زیرەکی و ویست و ئارەزوو و لێهاتوی و پێکهاتە جەستەی و عەقڵیەکان بۆیە کاریگەری دەکاتە سەرفێرخواز. (حمدان ، ١٩٩٧ ، ص ٩-١٠) .

دووەم: تایبەتمەندی پۆل (گروپ)

ئەم فاکتەرە ئاماژایە بۆ ئەو کەش و دۆخە گشتیەی کە بەسەر ژووری پۆل (گرووپ) دا زاڵە وەک کەش و دۆخی دەروونی کە لە ئەنجامی پەیوەندیە کۆمەڵایەتیەکانی نێوان مامۆستا و فێرخواز وە فێرخوازەکان خۆیاندا . لە چوارچێوەی ئەرکە پەروەردەییەکاندا کە لە ژووری پۆل (گرووپ) دا دەردەکەوێت ، بە ئاراستەی بەدیهێنانی ئامانجە پەروەردەی و فێرکارییە خواستراو پلان بۆ دارێژراوەکان . (الموسوي ، ٢٠١٥ ، ص١٦٥) .

سێیەم: فاکتەرە ژینگەییە دەرەکیەکان

هۆکارە ژینگەییەکان زۆرن و جۆراوجۆرن کە لە خێزانەوە دەست پێدەکات هەروەها قوتابخانە و مامۆستا و پرۆگرام ، کۆتایی پێدێت بە کۆمەڵگا و داب و نەریتە کۆمەڵایەتیە گشتییەکان یان ڕۆشنبیری گشتی کۆمەڵگا و دۆخی ئابووری و ئاستی شارستانی و سروشتی جوگرافی ژینگە و جۆری کەش و هەوا بە شێوەیەکی گشتی. هەموو ئەم هۆکارانە دەست و ڕۆڵیان هەیە لە فێربووندا بەباش یان خراپ ، بۆ نموونە خێزانی هەڵوەشاوە و قوتابخانەی خراپ و وێران بوو مامۆستای نەشیاو لە ڕووی ئەرکەوە و کەموکورتی لە پرۆگرام .... هتد هەموویان هۆکاری ڕێگرن

بۆ فێربوون لە ڕووی دەروونی و کارگێڕی و ئابوریەوە وە بە پێچەوانەشەوە . (حمدان،١٩٩٧،ص١٢) .

چوارەم: خەسڵەت و کەسێتی فێرخواز

خەسڵەت و کەسێتی فێرخواز یەکێکە لە گرنگترین ئەو فاکتەرانەی کاریگەرییان لەسەر پڕۆسەی فێرکردن و فێربوون هەیە ، لەبەر ئەوەی جیاوازییەکی و تێگەیشتن و هەڵچوون و جەستەییان جیاوازە ، سەرەڕای جیاوازی بەهاو ئاراستەو بۆچوونیان. ئینجا ئەگەر بمانەوێت پڕۆسەی فێرکردن و فێربوون سەرکەوتوو بێت ئەوا دەبێت ڕەچاوی جیاوازی نێوان فێرخوازان بکەین و هەموویان بە یەک چاو سەیرنەکرێن و هەوڵ نەدەین هەموویان لە قاڵب بدەین و بەیەک شێواز فێریان بکەین. (قەرەچەتانی ،٢٠١٣ ، ل١٢) .

پێنجەم: خاسیەت و خەسڵەتەکانی مامۆستا

هەرچەندە لە پڕۆسەی فێربوون و فێرکردندا ئامانج و مەبەستی سەرەکی فێرخوازە ، بەڵام مامۆستاش وەک فاکتەرێک گرنگی خۆی لە پڕۆسەکەدا هەیە ، ئینجا کاریگەریی و سەرکەوتوویی مامۆستا پەیوەندە بە خەسڵەت و خاسێتەکانی،واتا دەبێت مامۆستا لە لایەنی زیرەکی و هەڵچوونی و کۆمەڵایەتی و جەستەییەوە ئامادەکرابێت و توانای فێرکردن و تێگەیاندنی فێرخوازانی هەبیت شارەزایی ڕێگاکانی وانە وتنەوە و تیۆر و شێوەکانی فێرکردن و فێربوون ببێت و توانای بەکارهێنانی چەندەها ئامڕازی ڕوونکردنەوەی هەبێت .
(قەرەچەتانی ،٢٠١٣،ل ١٣) .

شەشەم: ڕەفتاری مامۆستا و فێرخواز

پەیوەندیەکی بەهێز لە نێوان ڕەفتار و هەڵسووکەوت و بیرکردنەوەی مامۆستا و فێرخوازدا هەیە و کاریگەرییان لەسەر یەکتری هەیە ، لەبەر ئەوە دەبێت مامۆستا شارەزای سایکۆلۆژیا و باری دەروونی و پاڵنەر و هەڵچوونەکانی فێرخواز بێت و ڕێگای وانە گوتنەوەی گونجاو هەڵبژێرێ کە بۆ قۆناغی فێرخواز و ئاستی گەشەکردنی دەست بدات .(قەرەچەتانی ،٢٠١٣، ل١٣) .

ستراتیجی فێرکردن

پێش هەموو شتێک بە پێویستی دەزانین کە چەمکی (ستراتیجی) ڕوونبکەینەوە ، پاشان باس لە ستراتیجی فێرکردن بکەین .

ستراتیج : چەمکی ستراتیج لە بنەماوە چەمکێکی سەربازیە ، بریتییە لە دانانی نەخشە ڕێگا و بەکارهێنانی هۆکار و ئامرازی گونجاو بۆ گەیشتن بە ئامانجی دیاریکراو ، بە کەمترین کات و هەوڵ و تێچوون . (حەمەدەمین ،٢٠١٨ ، ل٤٢) .

ستراتیجی فێرکردن : بریتییە لەو نەخشە ڕێگایەی لە لایەن ماموستایان دادەڕێژرێت ، بە مەباستی فێرکردنی فێرخوازان ، بە پێی (ئامانج و پلانی) دیاریکراو ، بە کەمترین تێچوون و ماوە لە ڕووی خەرجی و کاتدا . بەڵام فێرکردن پڕۆسەیەکی دەرەکییە ، لە لایەن کەسانی پسپۆڕ بە مەبەست فێرکردنی کەسێک یان گروپێک ئەنجام دەدرێت . هەڵبەتە لە پڕۆسەی پەروەردەدا پڕۆسەی فێرکردن لەلایەن ماموستایانی پسپۆڕ و کارامە ، بە پێی پلان و ئامانجی دیاریکراو ئەنجام دەدرێت.

هەڵبەتە ماموستایان لە کاتی وانە وتنەوە بە ڕێگا و شێوازە جیاوازەکان ، ستراتیجی تایبەت و گونجاو بە بابەت و قۆناغەکانی تەمەن و خوێندن دادەنێت بۆ ئەوەی بە کەمترین تێچوون و کات ، ئامانجی دیاریکراو بەرجەستە بکەن .

بۆ نموونە زۆرجار ماموستایان لە کاتی وانە وتنەوە بە ڕێگا جیاوازەکان لە سەردەمی ئێستادا سیستمی گروپ پەیرەو دەکەن ، بە مەبەستی گەیشتن بە ئامەنجی دیاریکراو لە کاتی دیاریکراودا . (حەمەدەمین ،٢٠١٨ ، ل٤٣) .

ئامانج لە دانانی ستراتیجی فێرکردن

١- بەرجەستەکردنی ئامانجی دیاریکراوە لە کاتی دیاریکراو.
٢- جێبەجێکردنی پلانی وانە وتنەوە بە کەمترین تێچوون.
٣- بەستنەوەی مەعریفەی نوێیە بە بونیادی مەعریفی یان مەعریفەی ڕابردوو.
٤- چارەسەرکردنی ئەو ئاستەنگ و گرفتانەیە ، لە کاتی وانە وتنەوەدا سەرهەڵدەدەن.
٥- کەمکردنەوەی ڕۆتین و کۆنترۆڵ کردنی کات .
٦- جەختکردنە سەر بەرجەستە بوونی فێربوونی واتادار.
٧- دروستکردنی پاڵنەری لەلای فێرخوازان ، ڕاکێشانی سەرنجیان بۆ بابەتی وانەکە. (حەمەدەمین ،٢٠١٨ ، ل٤٣)

ستراتیجی فێربوون

ستراتیجی فێربوون: بریتییە لە نەخشە ڕێگا و پلانی تایبەتی فێرخوازان بۆ فێربوونی بابەتە جیاوازەکانی پرۆگرامی خوێندن و کارامەیی و مەعریفە نوێیەکانی لەلایەن مامۆستایان دەخرێنەڕوو. هەروەها فاکتەری سەرەکییە بۆ ئەو مەعریفە و کارامەییانەی فێرخواز لە پرۆسەی پەروەردە فێریان بووە ، بتوانێت بە شێوەیەکی زانستیانە لە هەڵوێستی نوێدا جێبەجێیان بکات .

- ستراتیجی فێربوون: نەخشەڕێگا و میکانیزمی تایبەتی فێرخوازە بۆ گەیشتن بە ئامانجی دیاریکراو ، بە کەمترین کات و هەڵە و تێچوون .

- ستراتیجی فێربوون: فێرخوازان هاندەدات لە ڕەهەندەکانی مەعریفە و بیرۆکە و چەمکە نوێیەکانی فێریان دەبن باشتر تێبگەن و لە کۆتایی پرۆسەی فێربووندا بۆچوون و ڕوانگەی تایبەتی خۆیان لەسەر وێنا بکەن و داهێنانی زانستی بەرجەستە بکەن .

بەڵام فێربوون پڕۆسەیەکی ناخەکییە ، لەلایەن فێرخوازان دادەڕێژرێت ، بە مەبەستی فێربوون و تێگەیشتن، لەو "مەعریفە و کارامەیی و چالاکییانەی " لە پڕۆسەی پەروەردە ئەڕاستەیان دەکرێت .
ستراتیجی فێربوون کاریگەری لەسەر باگراوەند و بونیادی مەعریفی فێرخوازان هەیە ، بۆ نموونە کاتێک لە ژیانی ڕۆژانەیان لە هەڵوێستە نوێیەکانی فێربووندا جێبەجێیان دەکەن، واتە ستراتیجی فێربوون ڕاستەوخۆ پەیوەندی بە پڕۆسەی فێربوون و چۆنیەتی هەڵگرتنی لە یادەوەری درێژخایەن و بەیادهێنانەوە و جێبەجێکردن لە هەڵوێستی نوێدا هەیە . هەڵبەتە پڕۆسەی فێربوون پڕۆسەیەکی ناخەکییە ، ڕاستەوخۆ پەیوەندی بە خودی فێرخواز هەیە ، بۆ نموونە لە پڕۆسەی پەروەردە بە ڕوونی دەبینین زۆربەی فێرخوازان هەوڵ و کۆششی زۆر دەکەن ، بەڵام لەکۆتاییدا سەرکەوتوو نابن ، بە واتایەکی دیکە ناتوانن بگەن بەو ئامانجە و مەبەستانەی هەوڵی داوە بەرجەستەی بکات ، فاکتەری سەرنەکەوتنی فێرخواز لە پڕۆسەی فێربوون ، ڕاستەوخۆ پەیوەندی بەو ستراتیجیە هەیە _ فێرخواز هەوڵەکانی بۆ فێربوونی مەعریفەی نوێ لەسەر ئاڕاستە کردووە. (حەمەدەمین ،٢٠١٨ ، ل٤٧) .

سوودەکانی ستراتیجی فێربوون

١- فێرخواز توانای دیاریکردنی میکانیزمی فێربوونی چالاکییەک یان کارامەییەک یان مەعریفەی نوێی دەبێت .

٢- فێرخواز توانای داڕشتنی ستراتیجێکی گونجاوی دەبێت بۆ چارەسەرکردنی ئەو کێشە و پرسانەی لە پرۆسەی پەروەردە ڕووبەڕوویان دەبێتەوە، وەک ((دەرەنگ تێگەیشتن ، بەراورد کردن ، پۆلێنکردن ، پوختەکردن ، داڕشتنەوە ، لەیادچوونەوە، وێناکردن ، داهێنان، پراکتیزەکردن ....))

٣- فێرخواز توانای هەڵسەنگاندن و بڕیاردانی لەسەر ستراتیجی فێربوونی خودی خۆی دەبێت ، واتە بە ڕوونی لایەنی "بەهێز و لاواز " هەنگاوەکانی فێربوونی خۆی دیاری بکات ، تاچەند ستراتیجی فێربوون گونجاوە لەگەڵ پرۆسەی پەروەردە.

٤- فێرخواز پاڵنەری بۆ فێربوونی مەعریفە و ڕەفتار و چالاکی نوێ دەبێت ، لەبەر ئەوەی بە سوک و ئاسانی دەتوانێت لە ناوەڕۆکی بابەتەکانی پرۆگرامی خوێندن تێبگات ، تاکو لە کۆتایی پرۆسەی فێربوون بگات بە ئامانجی دیارکراو. (حەمەدەمین ،٢٠١٨ ، ل ٤٩) .

تیۆرەکانی ستراتیجی فێربوون:

ستراتیجی فێربوون یارمەتی فێرخواز دەدات ، لە کاتی پێویست و گونجاو بەپێی ستراتیجی جیاواز خودیان ئاڕاستە بکەن ،واتە فێرخواز پێویستە بزانێت ، چۆن سەرنجی مامۆستاکەی دەدات ؟ کەی سەرنجی بدات ؟ لە کاتی بەشداربوونی لە وانەکان چۆن گوێبگرێت و سەرنجی بدات ؟ لەسەر چ پرنسیپ و بنەمایەک نەخشە و پلانی خۆی دابنێت ؟ ژیانی ڕۆژانەی لە دەرەوەی خوێندنگا چۆن بەسەر بەرێت ؟ چۆن کاتەکانی خۆی دابەش بکات ؟ چۆن و چ کاتێک بابەتە جیاوازەکانی پرۆگرامی خوێندن بخوێنێتەوە؟ پێویستە لە کاتی خوێندنەوە هەڵوێستی چۆن بێت یان چۆن ڕەفتار بکات ؟

زانای دەروونناسی پەروەردە (ڤیگۆتسکی) یەکەم زانابوو تیۆری ستراتیجی فێربوونی لە پرۆسەی پەروەردە و فێرکردنی پراکتیزە کرد ، ئەم زانایە گرنگی بە (٣) پرنسیپی سەرەکی داوە لە پرۆسەی فێربووندا :

١- توانای ئەقڵیەکانی مرۆڤ گەشە دەکات ، کاتێک ڕووبەڕووی مەعریفەی نوێ دەبێتەوە .

٢- فێربوون بریتیە لە بەستنەوەی مەعریفەی نوێ بە بونیادی مەعریفی .

٣- فاکتەری سەرەکی گەشەی ژیری کارلێکردنی نێوان تاکەکانە .

لەدیدی ئەم زانایە (مامۆستا) ڕۆڵی سەرەکی لە گەشەکردنی توانای فێربوونی تاک دەبینێت ، لەبەر ئەوەی فێرخوازان ڕادەهێنێت لەسەر ستراتیج و میکانیزمی تێگەیشتن لە بابەتەکانی پرۆگرامی خوێندن، بۆ نموونە مامۆستا فێرخوازەکانی ئاڕاستە دەکات ، هەموو ئەو بابەتانەی دەیخوێننەوە، پێویستە لەسەریان کورتیان بکەنەوە ، لە شێوەی پرسیار دایبڕێژنەوە ، هەروەها ڕێنمای و ئاڕاستەیان دەکات نموونەی جیاواز لەسەر تەوەرە جیاوازەکانی بابەتی پرۆگرامی خوێندن بهێنەوە ، هاوکات داوایان لێدەکات بابەتەکانی پرۆگرامی خوێندن بە ئەزموون و کارامەییەکانی ژیانی ڕۆژانەیان ببەستنەوە ، هەروەها لە هەڵوێستی نوێدا جێبەجێیان بکەن ، بەم شێوەیە فێرخوازان فێری ستراتیجی

بەستنەوەی مەعریفەی نوێ بە مەعریفەی ڕابردوو یان بە بونیادی مەعریفیان دەبن ، هەروەها فێردەبن چۆن مەعریفەی نوێ لە یادەوەری درێژخایەنیان هەڵبگرن و لەکاتی پێویست بە یادی خۆیان بهێننەوە.

بۆ نموونە کاتێک مامۆستا لە باخچەی ساوایان یان لە پۆلی یەکەمی بنەڕەتی منداڵەکان ئاڕاستە دەکات ، دوای خوێندنەوەی بابەتەکان کورتیان بکەنەوە و بە شێوەی پرسیار و وەڵام دایبرێژنەوە و ئاڕاستەی یەکدی بکەن ، هەرواها بیبەستنەوە بە کارامەیی و چالاکی و ئەزموونەکانی ژیانی ڕۆژانەیان ، بۆ نموونە مامۆستا پرسیار ئاڕاستەی فێرخوازەکان دەکات ، کێ مێوژی بینیوە؟ کێ خواردوویەتی؟ تامی چۆنە ؟ ڕەنگی چۆنە ؟ کێ دەزانێت مێوژ لە چی دروست دەکرێت ؟ چۆن دروست دەکرت ؟ ئەگەر بابەتی وانەکە (مێوژ) بوو ، بەو پێیە مامۆستای یەکەم ڕۆڵی سەرەکی دەبینێت کە فێرخوازەکان ، فێری ستراتیجی فێربوون بکات .

زانای دەروونناسی (ڤیگۆتسکی) مەعریفەی پێشوو بە بنەمای سەرەکی ستراتیجی فێربوونی فێرخوازان دادەنێت لەبەر ئەوەی :

یەکەم: مەعریفەی نوێ لەسەر مەعریفەی پێشوو بونیاد دەنرێت و دەبێت بە بەشێک لە بونیادی مەعریفی تاک .

دووەم: مەعریفەی پێشوو یارمەتی فێرخواز دەدات جیاوازی لە نێوان زانیاری و مەعریفەی ڕاست و هەڵە بکات .

سێیەم: مەعریفەی پێشوو یارمەتی فێرخوازان دەدات بە سوک و ئاسانی پۆلێنیانی مەعریفە و زانیارییە نوێیەکان بکەن و زانیاری و مەعریفە گونجاوەکان بەیەکەوە ببەستنەوە . (حەمەدەمین ،٢٠١٨ ، ل٤٩-٥٠).

سیستەمی یادەوەری و کاریگەری لەسەر فێربوون

گرنگی مەعریفەی پێشوو و هەڵگرتنی لە یادەوەری یان دانانی لە پرۆفایلەکانی مێشکدا ، فاکتەری سەرەکییە بۆ تێگەیشتن لە ستراتیجی فێربوون ، بەڵام چۆنێتی رێکخستنی یادەوەری پرسێکی دیکەیە ، زانایانی دەروونناسی بەم پرۆسەیە دەڵێن ((پرۆسەی رێکخستن و کۆدکردن و پاراستنی زانیاریەکان لە یادەوەری درێژخایەن و دووبارە بەیادهێنانەوەی)) ، ئەم زانایانە سودیان لە سیستەمی کۆمپیوتەر وەرگرتوە ، بۆ نموونە کاتێک زانیاری نوێ دەخەینە ناو کۆمپیوتەرەکەمان بە چەند پرۆسەیەکی جیاواز تێدەپەرێت ، وەک (رێکخستن ، کۆدکردن ، هەڵگرتن ، دووبارە بەرهەمهێنانەوە) ، وە لە دیدی ئەم زانایانە ئەقڵی مرۆڤ وەک کۆمپیوتەر کار دەکات ، چۆن سەرەتا زانیاریەکان لە رێگای (ماوس ، کیبۆرد ، .... هتد) دەخرێنە ناو کۆمپیوتەر ، لە بەشی وەرگرتن بە چەند پرۆسەیەکی یەک لەدوای یەک زانیاریەکان رێکدەخرێن و کۆد دەکرێن ، هەروەها لە یادەوەری کۆمپیوتەر هەڵدەگیرێن ، بەڵام کاتێک ئەو زانیاریانەی لە رێگای (ماوس و کیبۆرد) دەخرێنە ناو کۆمپیوتەر هیچ کاریان لەسەر نەکرێت ، واتە رێکناخرێن و کۆد ناکرێن ، هەروەها بە پێی پرۆسەیەکی سیستەماتیکی هەڵناگیرێت ، دوای کوژاندنەوەی کۆمپیوتەرەکە خێرا دەسڕێنەوە ، واتە ناتوانین بۆ جاری دووەم سودیان لێبببینین، بە هەمان شێوە مرۆڤ لە رێگای هەستەکانی زانییاریەکان وەردەگرێت ، هەنگاوی یەکەم زانیاریەکان لە یادەوەری هەستی بۆ ماوەیەکی دیاریکراو دەمێننەوە ، لە هەنگاوی دووەم دەگوازرێنەوە بۆ یادەوەری کورتخایەن ، بەڵام بە رێکخراوی ، لە هەنگاوی سێیەم دوای ئەوەن کۆدیان دەکات دەگوازرێننەوە بۆ یادەوەری درێژخایە، دەبێت بە بەشێک لە بونیادی مەعریفی تاک ، هەڵبەتە لە کاتی پێویست بە خێرایی دەتوانێت سودیان لێبببینێت و بە یادی خۆی بهێنێتەوە.

بە پێی مۆدێلی زانایان (شفرین و ئەنتیکسن) لە هەنگاوی یەکەم هەموو ئەو زانیاریانەی لە جیهانی دەرەوە بەر هەستەکانمان دەکەون یان هەستیان پێدەکەین لە رێگای هەستەوەرەکانمان وەک (بیستن، بینین، بەرکەوتن ، بۆنکردن، چەشتن) دەیانگوازنەوە بۆ یادەوەری هەستی هاوبەش ، بەڵام کاتێک ئەم پرۆسەیە روودەدات، ئەگەر لە رووی ئەقڵی بەئاگابین و سەرنجمان هەبێت، بە پێچەوانەوە

زۆر بە خێرایی هیچ کاریگەریەکی نابێت و ناگات بە یادەوەری هەستی هاوبەش، بەڵکو تەنها بۆ ماوەی کەمتر لە چرکەیەکدا دەمێنێتەوە ، لە هەنگاوی دووەم زانیارییەکان دەگوازرێنەوە بۆ یادەوەری کورتخایەن ، ئەگەر گرنگیمان پێدا بۆ ماوەی (١٥-١٧) چرکە دەمێنێتەوە ، هۆکاری کەم مانەوەی زانیارییەکان چ لە یادەوەری هەستی هاوبەش و چ لە یادەوەری کورتخایەن، لە ڕوویەک ناوەندی وەرگرتنی زانیاری و مەعریفە و ئەزموون و کارامەیی جۆراوجۆرە، بۆیە تێکەڵ بە زانیاری و مەعریفە و ئەزموونی دیکە دەبن و زۆر بەخێرایی دەسڕێنەوە و کاریگەریان نابێت ، لە ڕوویەکی دیکە یادەوەری هەستی هاوبەش و یادەوەری کورتخایەن ڕاستەوخۆ لەلایەن سەرجەم دیاردە و ڕووداوەکانی جیهانی دەوروو بەرمان کاریان تێدەکرێت و توانای هەڵگرتن و پاراستنیان زۆر کەمە و بەرتەسکە، بەڵام کاتێک مرۆڤ گرنگی بە زانیاری و مەعریفەی نوێ دەدات ، لە یادەوەری کورتخایەن ، واتە ڕێکیان دەخات و کۆدیان دەکات ، هەروەها دایانێریت بۆ یادەوەری درێژخایەن .

بۆ ئەوەی پرۆسەی هەڵگرتنی زانیاری و ماعریفە و ئەزموون و کارامەییەکان زیاتر ڕوون ببێتەوە ، دانووستان لەسەر نموونەیەکی ژیانی ڕۆژانە دەکەین ، بۆ نموونە چێشتخانەی ماڵەوە ، ((کاتێک چێشتلێنەر خەریکی چێشتلێنانە پێویستی بە چەندین (مەنجەڵ ، قاپ ، کەوچک ، چەقۆ ، پێداویستی دیکە هەیە) بەڵام ڕووبەری مێزاکەی چێشتخانە کەمە و فراوان نییە ، لەبەر ئەوە جێگای سەرجەم پێداویستییەکانی چێشتلێنان لەسەر ئەو مێزە نابێتەوە ، بۆیە ئەو پێداویستیانەی پێویستی پێییانە لە پرۆسەی چێشتلێنان دەیانخاتە ناو (کەوانتەر) ی چێشتخانەکە، هەرکاتێک پێویستی پێیان بوو دەیانهێنێتەوە سەر مێزی چێشتخانە و کاریان پێدەکات ، بەوپێیە مرۆڤ زانییەریە پێویستەکان لە یادەوەری کورتخایەنەوە دەگوازێتەوە بۆ یادەوەری درێژخایەن ، لەبەر ئەوەی پانتایی کورتخایەن کەمە و فراوان نییە ، بەڵام پانتایی یادەوەری درێژخایەن زۆر فراوانە_ هاوکات توانای هەڵگرتن و بەیادهێنانەوەی هەیە ، مرۆڤ پێویستی پێیانە.

واتە زانیاری و مەعریفە لە ڕێگای هەستەکان دەگەن بە یادەوەری کورتخایەن ــ هاوکات یادەوەری کورتخایەن تایبەتە بە مەعریفە و زانیاری هەستی ، دوای ئەوەی مەعریفە زانیارییەکان (کۆد) دەکرێن و ڕێکدەخرێن ، دەگوازرێنەوە و هەڵدەگیرێن لە یادەوەری درێژخایەن لەسەر شێوەی ((چەمک ، پرس ، پلان ، وێنا، هێڵکاری ،نرخشە ، ....)) ، تۆڕ و پرۆفایلەکانی یادەوەری کە مەعریفە زانیاریەکان تیادا هەڵدەگیرێت، بە شێوەیەکی سیستەماتکی بەیەکەوە بەستراونەتەوە لە ڕێگای پەیوەندی جیاوازەوە. پرۆسەی هەڵگرتنی زانیاری و مەعریفە پەیوەندی بە ستراتیجی فێربون هەیە،هەروەها پەیوەندی بە پرۆسەی هەڵگرتن وپاراستن هەیە،تاکو ئەو کاتەی تاک پێویستی پێیەتی.فێرخواز بۆ ئەوەی فێری ستراتیجی هەڵگرتن و پاراستنی زانیاری و مەعریفە ببێت،پێویستە سەرەتا فێری ستراتیجی چۆنیەتی گرنگیدان بە زانیاری و مەعریفەی نوێ ببێت،هەروەها دەبێت فێری میکانیزمی هەڵسوکەوت کردن لەگەڵ زانیاری و مەعریفە هەستی ببێت، لە قۆناغی یادەوەری هەستی هاوبەش و پرۆسەی ناردنیان بۆ یادەوەری کورت خایەن ، هەروەها فێری پرۆسەی(ڕێکخستن و کۆت کردن) ببێت، تاوەکو بیانگوازێتەوە بۆ یادەوەری درێژخایەن،تاوەکو بتوانێت لەکاتی پێویست بیاد خۆیانی بهێنێتەوە و سودیان لێ ببینێت.
(حەمەدەمین ،٢٠١٨، ل ٥٤-٥٦) .

ئامرازه فێرکارییەکان

وەکو زۆرینەی زاراوەکانی تر ، ئامرازه فێرکارییەکان پێناسەی جۆراو جۆری بۆ کراوە ، لێرەدا هەندێک لەو پێناسانە ئاماژە پێدەدەین . دەوترێت ئامرازا فێرکارییەکان "کۆی ئەوەیە دەبینرێت یان دەبیسرێت یان دەخوێنرێتەوە لەکاتی وانە وتنەوەدا ، لە پێناو یارمەتیدانی خوێندکار لە فێربووندا" یان بریتیە لە " هەرشتێک لە پرۆسەی فێربووندا بەکاربهێنرێت بە ئامانجی یارمەتیدانی خوێندکار بۆ گەیشتن بە ئامانجەکان بە شێوەیەکی ورد". بەوەش پێناسە دەکرێت کە "تێکڕای ئەو ئامرازانەیە کە مامۆستا بەکاریان دەهێنێت لە پێناو باشترکردنی پرۆسەی فێرکردن و فێربوون و ڕوونکردنەوەی مانا و بیرۆکەکان ، یان ڕاهێنان لەسەر کارامەیی ، یان ڕامکردنی خوێندکار لەسەر نەریتی باش و گەشەپێدانی ئاراستە و چاندنی بەهای ویستراو لە دەروونی خوێندکار "یان "کۆی ئەو کەرەستە و بابەت و ئامرازانەیە مامۆستا بەکاریدەهێنێت بۆ گەیاندنی ناوەڕۆکی وانەکە بە خوێندکار لەناو پۆل و دەرەوەیدا، لە پێناو باشکردنی پرۆسەی فێربوون و فێرکردن و چالاککردنی" . لەو پێناسانەش گشتگیرتر ئەوەیە کە ئامرازە فێرکاریەکان "کۆمەڵێک هەڵوێست و بابەت و کەرەستەی فێرکاری و کەسایەتین ، لە چوارچێوای ڕێوشوێنەکانی وانە وتنەوە بەگەڕدەخرێن بە مەبەستی ساناکردنی پرۆسەی فێرکردن و فێربوون ، کە دواجار بەشداری دەکەن لە بەدیهێنانی ئامانجە خوازراوەکانی وانە وتنەوە ". بە پێی ئەم پێناسەیە ، ئامرازه فێرکارییەکان لە چوار ڕەگەزی سەرەکی پێکدێت:

١- هەڵوێستی فێرکاری: مەبەست لێی ئەو ڕووداوە واقیعیانەیە کە خوێندکار لەناو خوێندنگە و دەرەوەیدا لەگەڵیدا دەژی ، بەشداریدەکات لە ساناکردنی پرۆسەی فێرکردن و فێربوون . بۆ نموونە : تاقیکردنەوەی تاقیگە ، گەشت کۆڕ و کۆبوونەوە.

٢- بابەتی فێرکاری : مەبەست لێی ئەو ئامرازەیە کە ناوەڕۆکی فێربوون لەخۆدەگرێت. بۆ نموونە : کتێبی خوێندن ، فیلم ، تۆماری دەنگی ، بەڵگەنامەی مێژوویی ، وێنە ، ...... تاد .

٣- کەرەستەی فێرکاری : مەبەست لەو ئامێرانەیە بۆ خستنەڕوو و پێشکەشکردنی ناوەڕۆکی فێربوون بەکاردەهێنین، وەکو : پەخشی سینەما ، ڤیدیۆ ، بۆرد ..... تاد .

٤- کەسایەتی : مەبەست لەو کەسانەیە بانگێشتی هەڵوێستی وانە وانەوتنەوە دەکرێن بە مەبەستی یارمەتیدانی خوێندکار لە فێربووندا ، بۆ نموونە: جووتیار، سیاسەتمەدار،ئەبووریناس،زانای ئایینی،شارەزای پەروەردە، دەروونناس.....تاد . (سوەیلی ٢٠١٧، ل ١٤٦-١٤٧) .

گرنگی ئامرازە فێرکارییەکان

بەکارهێنانی ئامرازە فێرکارییەکان کاریگەریی ئەرێنی دەکەنە سەر ئاستی فێربوون . پەروەردە کاران کۆکن لەسەر ئەوەی بەکارهێنانی زیاتر لە هەستەوەرێک (حواس) یارمەتیدەرێکی باشی فێربوونە. بە مانایەکی تر ، بەکارهێنانی هەستەوەری زیاتر، فێربوونی زیاتر و بیرکەوتنەوەی زۆرتر مسۆگەر دەکات . بە گوێرەی چەند توێژینەوەیەک ، ئەوەی سەلماوە هەریەک لە هەستەوەرەکان بە ڕێژەی جیاواز بەشداری لە پرۆسەی فێربووندا دەکەن ، بەشێوەیەک کە هەستی بینین بە ڕێژەی (٧٥-٨٣٪)، بیستن(١١-١٥٪) بەرکەوتن (٣.٥٪) ، بۆنکردن (٤.٣٪) و تامکردن بە ڕێژەی (٣.٢٪) بەشداریی پرۆسەی فێرکردن دەکەن. چەند توێژینەوەیەکیش سەبارەت بە کاریگەریی هەستەوەرەکان لەسەر بیرکردنەوەی زانیاری ، گەیشتوونەتە ئەو ئەنجامەی کە بەکارهێنانی زیاتر لە هەستەوەرێک کاریگەریی ئەرێنیی هەیە لەسەر بیرکەوتنەوە، ڕێژەکانیش بەم شێوەیە : خوێندنەوە (١٠-٢٠٪) ، بیستن (١٥-٢٠٪)، بینین (٤٠-٦٠٪) ، بیستن و بینین پێکەوە (٦٠-٨٠٪) ، بینین و بیستن و بەرکەوتن پێکەوە (٨٠-٨٥٪) . زانای ئەمریکی ئیدگار دەیڵ (Edger dael) لە توێژینەوەکەی خۆیدا کەریگەریی ئامرازە فێرکارییەکان لەسەر بیرکردنەوە و ڕێژەی بەشداریی هەر هەستەوەرێک لە پرۆسەی فێربوون ، بە هێڵکارییەک ڕووندەکاتەوە . شێوەی (١) هێڵکاری (دەیڵ) دەربارەی کاریگەریی ئامرازە فێرکارییەکان لەسەر بیرکەوتنەوە ڕووندەکاتەوە . لەو هێڵکارییەدا، گرنگیی بەکارهێنانی هەستەوەرەکان لە پرۆسەی فێربووندا ڕووندەبێتەوە . بێگومان بەکارهێنانی هەستەوەرەکان پەیوەستن بە جۆراوجۆریی ئامرازە فێرکارییەکان ، ئەوەش گەورەترین گرنگی ئامرازە فێرکارییەکانە. (سوەیلی ، ٢٠١٧، ل ١٤٧-١٤٨) .

ڕۆڵ و کاریگەری و هەندێک لە گرنگیەکانی ئامڕازە فێرکارییەکان لە پرۆسەی فێرکردن و فێربووندا :

١- حەز و ئارەزووی خوێندکار دەورووژێنێت و پێویستی خوێندکار تێر دەکات .

٢- لە ڕێگەی بەکارهێنانی ئامڕازە فێرکارییەکانەوە ، خوێندنگە دەبێتە سەرچاوە و پێگەیەک بۆ گەشەی هەمەلایەنەی بخوێندکار و خستنەگەڕی سەرجەم هەستەوەرەکانی لە پرۆسەی فێرکردن و فێربووندا .

٣- یارمەتیدەرە لە دروستکردنی بونیادێکی مەعریفی دروست لە زەینی خوێندکار، بە شێوەیەک کە مەعریفەی خوێندکار دەبێتە شتێکی ماندار.

٤- وا لە خوێندکار دەکات بەشداری کاراتر بکات لە وانە، ئەمەش ئاستی کارامەیی و فێربوونی خوێندکار زیاد دەکات .

٥- خوێندکار دەوروژێنێت و هانی دەدات بۆ فێربوون.

٦- هۆکارێکە بۆ گرتنەبەری شێوازی جۆراوجۆری وانە وتنەوە و زاڵبوون بەسەر گەفتی جیاتاکی خوێندکار.

٧- یەرمەتیدەری خێراکردنی فێربوون و کەمکردنەوەی ڕێژەی لەبیرچوونەوە و ڕێکخستنی بیرۆکە سەرەکییەکانە لە زەینی خوێندکاردا.

٨- هەندێک ئامڕازی فێرکاری هۆکارن بۆ باشکردنی ڕەفتار و دروستکردنی ئاڕاستەی ئەرێنی لە دەروونی خوێندکاردا.

٩- سەرنجڕاکێشانی خوێندکاران و هێشتنەوەی وانە بە شێوەیەکی زیندوو ، کە نیگەرانی و بێزارییان کەم بکاتەوە.

١٠- گەشەپێدانی توانای خوێندکار لە تێبینیکردن و ڕەخنەگرتن و بەراوردکردن و ڕاڤە و شیکاری ، کە ئەمانەش خەسڵەتی پێویستن لە کەسایەتی تاکی ڕۆشنبیردا.

١١- بە فیڕۆدانی کات و توانا و کورتکردنەوەی ڕێگای فێربوون.

١٢- زانیاری و ڕادەی تێگەیشتنی خوێندکار لە بابەتی وانەدا هەڵدەسەنگێنێت.

١٣- ئەرکی مامۆستا لە پرۆسەی فێربووندا سووک دەکات.

١٤- چێژ و خۆشی دەداتە فێربوون .

١٥- بەرزکردنەوەی ئاستی ئامادەباشیی خوێندکاران بۆ فێربوون و خوێندنی وانە.

١٦- ساناکردنی هەندێک لەو بابەتانەی فێربوونیان قورسە.

١٧- جۆراوجۆریی ئامڕازە فێرکارریيەکان بە واتەی جۆراوجۆریی هاندان لە فێربووندا.

١٨- جۆراوجۆرکردنی سەرچاوەکانی مەعریفەیە، بەشێوەیەک کە مامۆستا نابێتە تاکە سەرچاوەی مەعریفە و لەگەڵ ئامڕازەکانیش خوێندکار هەندێک زانیاریی لاوەکی وەردەگرێت .

١٩- ڕاستکردنەوەی هەڵەی فێربوونی خوێندکار. (سوەیلی ، ٢٠١٧، ل ١٤٨-١٥٠) .

شێوەی (١) هێڵکاری دەیل دەربارەی ڕێژەی بەشداری هەستەوەرەکان لە فێربوون و کاریگەری ئامڕازە فێرکارییەکان لەسەر بیرکەوتنەوە. (سوەیلی ، ٢٠١٧ ، ل ١٤٩) .

پێوەرەکانی هەڵبژاردنی ئامرازی فێرکاری

مامۆستای کارامە بەر لە دەستپێکردنی وانە و لە پلانی خۆیدا ، ئامرازی فێرکاریی گونجاو بۆ وانەکەی دیاری دەکات ، لەکاتی هەڵبژاردنی ئامرازە فێرکارییەکان پێویستە ڕەچاوی ئەم خاڵانەی خوارەوە بکرێت :

١- پەیوەست بێت بە پەیڕەوی خوێندن و ناوەڕۆکی فێربوون.
٢- ئامانجە پەروەردەییەکان بەدیبهێنێت.
٣- ناوەڕۆکەکەی ڕوون و ئاشکرابێت ، هەڵەی زانستی تێدا نەبێت ،
٤- بەکارهێنانی ئاسان بێت و ئاڵۆز نەبێت .
٥- سەرنجڕاکێش بێت و خوێندکاران بورووژێنێت.
٦- لەگەڵ تەمەن و ئاستی ژیری و توانای خوێندکاردا گونجاوبێت .
٧- لەگەڵ ڕێگەی وانەوتنەوەی پەیڕەوکراو گونجاوبێت .
٨- لەگەڵ کاتی تەرخانکراوی وانە و ژمارەی خوێندکاران گونجاو بێت .
٩- بەکار هێنانی مەترسی نەبێت بۆ خوێندکار .
١٠- جۆراوجۆری لە هەڵبژاردنی ئامراز و ڕەچاوکردنی نوێگەری و هاوچەرخبوون.
١١- ئابووریانە بێت ، تێچوونی گونجاوبێت لەگەڵ توانای ماددی و مرۆییەکان .
١٢- هەڵبژاردنی ئەو ئامرازانەی کە زۆرترین سوود و کەمترین تێچوونیان هەیە .
(سوەیلی، ٢٠١٧، ل ١٥١) .

فێربوون و پەیوەندی بە دەروونناسی پەروەردەییەوە

سایکۆلۆژیای فێربوون بە یەکێک لە لقە تایبەتەکانی دەروونناسی پەروەردەیی دادەنرێت ، وەک ئاشکرایە لە ئێستادا پێویستی بە پەروەردە لەگەڵ پێشکەوتنی شارستانیەتی کۆمەڵگا و زیادبوونی داخوازیەکانی زیاتر دەبێت ، کە پێویست دەکات لەسەر تاکەکان فێری زۆرێک لە کارامەیی و لێهاتوی و شێوازەکانی ڕەفتار بین . کاتێک باسی ئەرکی دەروونناسی پەروەردەیی و بوارەکانی دەکەین ئەوا هیچ ناکۆکیەک لە نێوان پسپۆڕ و توێژەراندا نیە کە بەشێوەیەکی سەرەکی گرنگی بە پرۆسەی گەشەی پەروەردەی تاکەکان دەدات ، یەکێک لەو کێشانەی کە دەروونناسی پەروەردەی مامەڵەی لەگەڵدا دەکات ، ئەو کێشانەیە کە پەیوەستە بە پێگەیشتنی فێرخواز و گەشەی دەروونی و کۆمەلایەتی ، وە ڕۆڵی هۆکارە دەروونیەکان بۆ ئەمە . پاشان ئامانجەکانی کۆمەڵگا و فەلسەفەی کۆمەلایەتی و ئابووری و ئاراستە و بەهاکانی کە لە کۆمەڵگادا بالا دەستن دیاری دەکرێت ، بەهەمان شێوە شێواز و میتۆدی فێرکردنیش لەسەر هەندێک بنەما و ڕێسای دەروونی دامەزراوە ، کە ئەم ڕێو شوێن و یاسا و بنەمایانە دەبێت بە شێوەیەکی سەرەکی لەسەر سایکۆلۆژیای فێربوون دابنرێت ، وە تێگەیشتنی لایەنەکانی و کاریگەریە جیاوازەکانی لە پرۆسەی فێربووندا ، وە چۆنێتی خۆلادان لەو فاکتەر و کاریگەری و کارتێکردنانەی کە دەبێتە هۆی پەککەوتنی پرۆسەی فێربوون ، وە کەمی کارامەیی و لێهاتووی ، وە پێکهێنانی ئەو خوانەی کە بە ئامانج دادەنرێت لە دۆخ و پیگەی پەروەردەو فیرکردندا . بۆ بەدەستهێنانی فێربوونێکی کاریگەر ، پێویستە زانیاری تەواومان هەبێت لەسەر توانا و ویست و ئارەزووی فێرخواز ، وە تایبەتمەندێتی کەسێتی ، شێواز و ڕێگای تری گونجاو لەگەڵ دۆخ و پێگە پەروەردەیەکەدا هەروەها پێویستە فێرکار و مامۆستایانیش ئەوە بزانن کە چۆن پرۆسەی فێربوون ئاراستە دەکەن وە پەیداکردن و بەدەستهێنانی کارامەی و لێهاتووی لە دۆخە پەروەردەییە جیاوازەکاندا ، وە فێرخوازانیش پێویستیان بە زانینی ڕێگا و شێوازەکانی خوێندن و دەستخستنی شێوازەکانی بیرکردنەوە و چارەسەرکردنی کێشەکان ، وە بەهۆی فێربوونی باشترین شێواز و ڕێگاکانی

خوێندن ئەوا فێرخوازان دەتوانن ئاستێکی باشتر لە ئەدا بەدیبهێنن. (الشرقاوي، ١٩٧٨، ص ٢٣٩-٢٤٠) .

ئەنجامی بەدەستهاتوو

لە ئەنجامی نووسینی ئەم بابەتە گەیشتینە ئەو بڕوایەی کە پرۆسەی فێربوون و فێرکردن پرۆسەیەکی ئاڵۆزە و هەروەها پەیوەندیەکی توند بەیەکەوەییان دەبەستێتەوە هەر ئەمەش وایکردوە کە زۆر جار واتای ئەم دوو چەمکە تێکەڵ بکرێت . دەتوانین بڵێین فێرخواز و فێرکار چەقی ئەم پرۆسەیەن و پێویستە هەموو لایەنە جەستەی و هزری وهەڵچونی و کەسێتی و کۆمەڵایەتیەکانیان لە بەرچاو بگیرێت . لێرەدا بۆمان ڕون دەبێتەوە کە پاداشت و هاندان خۆراکی فێربوونە لەبەر ئەوەی بە شێوەیەکی ئەرێنی کاریگەری هەیە لەسەر پرۆسەی فێربوون ، پاڵنەر دڵی فێربوونە لەبەر ئەوەی هەتا پاڵنەر هەبێت و بەهێزتر بێت ئەوا فێربوون بە شێوەیەکی زۆر باشتر ڕوودەدات وە فێرخواز زیاتر هەست بە بەها و نرخی فێربوونەکە دەکات . هەروەها تێگەیشتن و دوبارەکردنەوە ڕۆحی فێربوونە لەبەر ئەوەی وتەیەک هەیە کە دەڵێت (ئەوەی دەیبیستم لە بیری دەکەم ، ئەوەی دەیبینم دێتەوە یادم و بیرم دەمینێت ، ئەوەی مومارەسە و دوبارەی دەکەمەوە تێی دەگەم) ، هەروەها ژینگە سییەکانی فێربوونە لەبەر ئەوەی کاریگەریەکی زۆری هەیە لەسەر فێربوون و فێرکردن و پێویستە فێربوون و فێرکردنیش لەگەڵ داخوازی و پێویستی و ژیانی واقعی و ژینگەی فێرخوازدا بگونجێت .

ليستى سەرچاوەكان

سەرچاوە عەرەبیەكان :

- أبو نصر ، مدحت محمد ، (٢٠١٨) ، الأدارة بالمعرفة و منظمات التعلم ، الطبعة الأولى ، المجموعة العربية للتدريب و النشر ، القاهرة ، مصر.

- الحلاق و آخرون ، هشام سعيد ، (٢٠٠٨) ، كيف نجعل أساليب أكثر تشويقا للمتعلم ، الطبعة الأولى ، الهيئة السورية للكتاب ، دمشق سوريا .

- الحيلة ، محمد محمود ، (١٩٩٨) ، تكنولوجيا التعليم بين النظرية و التطبيق ، الطبعة الأولى ، دار المسيرة ، عمان ، الأردن .

- الزغول ، عماد عبدالرحيم ، (٢٠١٠) ، نظريات التعلم ، الطبيعة الأولى ، دار الشروق ، عمان ، الأردن .

- الشرقاوي و آخرون ، أنور محمد ، (١٩٧٨) ، أسس علم النفس العالم ، مكتبة الأنجلو المصرية ، القاهرة ، مصر .

- الشرقاوي ، أنور محمد ، (٢٠١٢) ، التعلم نظريات و تطبيقات ، مكتبة الأنجلو المصرية ، قاهرة ، مصر .

- الفلفلي ، هناء حسين ، (٢٠١٣) ، علم النفس التربوي ، الطبعة الأولى ، داركنوز المعرفة ، عمان ، الأردن .

- القواسمة و آخرون ، أحمد حسن ، (٢٠١٣) ، تنمية مهارات التعلم و التفكير و البحث ، الطبعة الأولى ، دار صفاء ، عمان ، الأردن .

- الكناني و آخرون ، ممدوح عبدالمنعم ، (١٩٩٥) ، سيكولوجية التعلم و أنماط التعليم ، الطبعة الثانية ، مكتبة الفلاح للنشر و التوزيع ، الكويت .

- الموسوي ، عباس نوح سليمان محمد ، (٢٠١٥) ، علم النفس التربوي مفاهيم و مباديء ، الطبعة الأولى ، دارالرضوان ، عمان ، الأردن .

- النشواتي ، عبد المجيد ، (٢٠٠٣) ، علم النفس التربوي ، الطبعة الرابعة ، دار الفرقان ، عمان ، الأردن .

- حمدان ، محمد زياد ، (١٩٩٧) ، نظريات التعلم تطبيقات علم نفس التعلم في التربية ، دار التربية الحديثة ، ديمشق ، سوريا .

- قطامي ، يوسف ، (١٩٩٨) ، سيكولوجية التعلم و التعليم الصفي ، الطبعة الأولى، دارالشروق ، عمان ، الأردن .

- منسي ، محمود عبدالحليم ، (٢٠٠٣) ، التعلم المفهوم المناذج التطبيقات ، الطبعة الأولى ، مكتبة الأنجلو المصرية ، القاهرة ، مصر .

سەرچاوەی فارسی

-شعبانی ، حسن ، (١٣٨٣) ، مهارتهای آموزشي و پروشی ، چاپ هجدهم ، سازمان سمت ، تهران ، ایران .

سەرچاوەی کوردی

- الزغول ، عماد عبدالرحيم ، (٢٠١٩) ، بنەما سەرەکیەکانی سایکۆلۆژیای پەروەردەیی ، و. ئارام ئەمین شوانی ، چاپی دووەم ، ناوەندی ئاوێر، هەولێر .

- سیوایلی ، ئیدریس ، (٢٠١٧) ، مامۆستای کارامە و وانە وتنەوەی سەرکەوتوو ، چاپی دووەم ، چاپخانەی چوارچرا ، سلێمانی .

- عزیز ، عزالدین أحمد ، (٢٠١٤) ، بنەماکانی دەروونزانی گشتی ، چاپی پێنجەم، چاپخانەی ڕۆژهەلات ، هەولێر .

- علی ، ئازاد، (٢٠١٧) ، دەروونزانی گشتی ، چاپی یەکەم .

- قادر ، ڕەمەزان حەمەدەمین ، (٢٠١٨) ، ڕێگاکانی وانە وتنەوە شێوازە تیۆری و پراکتیکیەکانی ، چاپی دووەم ، کتێبخانەی سۆفیا ، کۆیە .

- قەرەچەتانی ، کەریم شەریف ، (٢٠١٤) ، سایکۆلۆژیا و ڕێگاکەنی وانە وتنەوە ، چاپخانەی پیرەمێرد ، سلێمانی .

- قەرەچەتانی ، کەریم شەریف ، (٢٠١٣) ، سایکۆلۆژیای پەروەردەیی ، چاپی دووەم ، چاپخانەی پەیوەند ، سلێمانی .